

Консервативна „культурна революція”

Ален де Бенуа

Страйк - 31 Жов 2010

Коли стикаєшся з політичною та економічною полемікою, яка зараз розгортається на Заході, найперше визначення, що спадає на думку, це тотальність. Ми опинилися перед тотальною полемікою. Я маю на увазі не те, що вона має тоталітарний характер (хоча тоталітарна спокуса, на жаль, часом таки існує), але те, що вона дедалі більше стосується як до сфер власне „політичних”, так і до сфер, які раніше прийнято було вважати „невтральними”. Річ у тім, що ще нещодавно різноманітні фракції та партії протистояли одна одній лише в суто політичних питаннях (коли йшлося про соціальні інститути, систему управління, економічну систему), тоді як інші фундаментальні галузі суспільного життя становили предмет консенсусу. Питання про сім’ю переглядалось рідко, не ставилась під сумнів важливість школи, медицини, психіатрії і т. ін. Врешті, вважалось, що згода може і повинна базуватися на наукових істинах, тобто на істинах, набутих шляхом логічної дедукції або шляхом експериментального методу. Тепер ситуація цілком змінилась, і ми зікнулися з тим, що предметом дискусії є не лише певні форми влади та управління, але і базові структури самого суспільства: „очевидність” викривається як „конвенція”, крок за кроком проголошується, що немає різниці між чоловіками та жінками, що авторитет батьків перед дітьми нічим не виправданий, що психічно хворі – нормальні, а нормальні люди – божевільні, що медицина частіше робить хворих, ніж лікує їх, врешті, що наукові факти не повинні розцінюватися відповідно до ступеня їх правдивості, а відповідно до особливого роду „істинності”, тобто відповідно до їх бажаності з точки зору модних ідеологій.

За таких умов значною мірою змінюється саме поняття політики. Часто кажуть, що „політика захопила все”. І це правда. Але стверджувати цю „абсолютну політизацію” – означає водночас визнати, що „політика” вже не здійснюється в її традиційних місцях. Инакше кажучи, можна поставити питання: чи розігрується ще досі основна ставка на арені „політичних інтриг”? Чи не будуть електоральні змагання радше нагодою виміряти політичну результативність більш дифузної дії, дії „метapolітичного” типу, що виходить далеко за межі партійного кола? Власне кажучи, це питання про культурну владу, яка посіла своє місце паралельно з політичною владою і яка, певною мірою, є більш фундаментальною.

Факт, який віднині потрібно вважати остаточним, полягає в тому, що невідповідності не існує. Якщо мовчиш, це означає, що ти просто віддаєш владу тим, хто говорить. Сам факт належності до тієї чи іншої інтелектуальної школи, філософської чи релігійної доктрини, факт голосування за одну партію, а не за іншу, дотримання професійних ідей – передбачає зайняту позицію, яка може розповсюдитись на всі галузі знань та активності. Світ невідповідний лише поза межами людини, оскільки за її межами світ не здатний мислити. В людських суспільствах, навпаки, ніщо не невідповідне: лише людина створює сенс, і вона є людиною тільки стосовно до того, чому вона надала сенс.

Без сумніву, якщо ідеології, „картини світу” завжди були присутніми, вони не завжди усвідомлювали себе у такій ролі, як це має місце тепер, в епоху, коли вони інвентаризовані і формалізовані у вигляді численних систем. Ця ідеологічна самосвідомість є, вочевидь, прямим або побічним наслідком революції 1789 року. Відколи підстави та легітимність принципу влади, який керував дореволюційними суспільствами, були переглянуті, все, що досі йшло само собою, що спонтанно вважалось невід’ємною частиною „природного порядку”, виявилось у конвенції, тобто в суб’єктивному людському творінні і, відповідно, опинилось під владою політико-ідеологічних фракцій, що претендують на володіння „новою істиною” і прагнуть отримати ресурс панування. Держава стала предметом суперечки різноманітних фракцій, і це не могло не вилитися в утворення просторів тіньової влади та збільшення кількості центрів ідеологічного впливу.

В марксистській теорії слово „культура” має достатньо точне значення. Для класичних ідеологів марксизму – це передовсім ідеологічна надбудова, яка залежить від матеріальної та економічної структури суспільства і в той самий час відображає, укріплює і виправдовує цю структуру. Культура, іншими словами, формує свідомість відповідно до панівної ідеології. З цього випливає, що вплив на економічну сферу призводить до трансформації „надбудови”. Це загальноприйняте марксистське визначення переглянули неомарксистки, окремі представники яких помітили, що цілком можливо перевернути порядок причин і наслідків, тобто впливати на структури економічної та політичної влади, діючи на „надбудову” культури та ідей. Саме цей зворотній зв’язок ідеології з „базисом” добре проаналізував Мао Дзедун, який створив у партії китайську концепцію „культурної революції”. Безумовно, тут неможливо не згадати видатного теоретика „культурної влади”, яким був італійський комуніст Антоніо Грамші, чий вплив в деяких лівих колах є дуже значним, – і, можливо, відіграє вирішальну роль.

Після поразки італійського комуністичного руху у 20-х роках Грамші, ув’язнений в одиночній камері, мав досить часу для того, щоб проаналізувати марксистсько-ленінські уявлення про революційну практику і підсумувати логіку власних невдач. Як так виходить, що свідомість людей „відстає” від того, що їм повинна була б диктувати їхня „класова свідомість”? Як панівній меншості вдається змушувати до „природної” покори підлеглу більшість? Ось питання, на які Грамші намагатиметься знайти відповідь, старанно вивчаючи поняття ідеології і проводячи вирішальне розрізнення (яке вже стало класичним) між „політичним суспільством” та „громадянським суспільством”.

Під громадянським суспільством (термін, запозичений у Гегеля, хоча його критикував Маркс) Грамші має на увазі сукупність культурних, інтелектуальних, релігійних, моральних сфер тією мірою, якою вони виражаються в системі потреб законодавства, адміністрування, корпоративної діяльності і таке інше. Грамші бачив велику помилку комуністів у тому, що вони вірили, ніби держава зводиться до простого політичного апарату. Насправді держава встановлює „організовану згоду”, тобто управляє не лише через політичний апарат, але й через імпліцитну ідеологію, загальноприйнятую і „само собою зрозумілу” для більшості членів. (Це розрізнення близьке до того, яке мав на увазі Луї Альтюсер, говорячи про „репресивний апарат держави” та „ідеологічні апарати держави”.)

Розходячись тут із Марксом, який зводив „громадянське суспільство” до економічного базису та до суперечності між продуктивними силами і формами присвоєння капіталу,

Антоніо Грамші прекрасно усвідомлює (зрештою, не завжди підкреслюючи це достатньо чітко), наскільки міцно ідеологія пов'язана зі звичаями, тобто з ментальною структурою народів, – що саме в цьому „громадянському суспільстві” розробляються, розповсюджуються та відтворюються концепції світу, філософські доктрини, релігії, всі інтелектуальні та духовні види діяльності, на яких очевидно чи неочевидно спирається суспільний консенсус; особливо в сучасних суспільствах, де політична влада дифузна, влада „громадська” – менталітет епохи, дух часу – набирає величезної ваги. Саме цю роль комуністичні рухи 20-х років недооцінили при розробці своїх стратегій. Щодо цього вони були введені в оману прикладом 1917 року: якщо Ленін і зміг захопити владу, то не в останню чергу тому, що в Росії громадянського суспільства практично не існувало. Навпаки, в тих суспільствах, де кожен достатньо міцно втягнутий в ту імпліцитну ідеологію, котра формує спонтанне бачення світу, в суспільствах, де панує особлива культурна атмосфера, захоплення політичної влади неможливе без попереднього захоплення культурної влади. „Соціальна група, – пише Грамші, – може і навіть повинна стати провідною задовго до того, як вона завоює урядову владу: це одна з головних умов самого завоювання влади” („Тюремні зошити”). З точки зору Грамші, в розвинутому суспільстві „перехід до соціалізму” здійснюється не шляхом путчу, не шляхом прямого протистояння, а саме шляхом перетворення загальних ідей, що рівнозначно повільній зміні свідомості. А ставкою цієї позиційної війни є культура, що розглядається як командна висота для субординації цінностей та ідей.

Отож Грамші відводить інтелектуалам достатньо визначну роль. Він вимагає від них „виграти культурну війну”. „Інтелектуал”, у його розумінні, визначається функцією, яку він виконує щодо даного типу суспільства чи виробництва. Грамші, наприклад, пише: „Будь-яка соціальна група, народжуючись у природній ніші, яка відповідає її основній функції у світі економічного виробництва, разом з тим органічно створює одну або декілька груп інтелектуалів, які надають їй однорідності і свідомості притаманної їй функції”. Виходячи з цього, Грамші робить додаткове розрізнення між органічними інтелектуалами, які забезпечують ідеологічну цілісність системи або соціальної групи, і традиційними інтелектуалами, що репрезентують стару верству, якій так чи інак вдалося зберегтися в низці переворотів продуктивних відносин. Саме в тих, кого він називає „органічними інтелектуалами”, Грамші бачить суб'єкт історії і політики – „організаційне Ми соціальних груп”, якщо скористатися виразом Анрі Лефевра. Це означає, що суб'єктом історії вже не є ні монарх, ні держава, ні навіть партія, а, зв'язаний з робочим класом, інтелектуальний авангард. Саме він повинен надати „пролетаріату” ту „ідеологічну однорідність”, цю самосвідомість, які необхідні для встановлення гегемонії – поняття, яке у Грамші замінює і перевершує по своєму сенсу горезвісну „диктатуру пролетаріату”.

Побіжно Грамші деталізує засоби, які він вважає придатними для „перманентної агітації”: апеляція до народної чутливості, переворот домінуючих цінностей, створення „соціалістичних героїв”, використання театру, фольклору, пісні і подібне. (На ці визначення впливав, між іншим, початковий досвід італійського фашизму та його перші успіхи.) Комунізм, каже він, звичайно, повинен зважати на радянський досвід, але не варто пасивно наслідувати цю модель. Навпаки, для створення полюсу культурної влади необхідно враховувати специфіку національного порядку денного і народних менталітетів. Історична дія комуністів більше не може ігнорувати різноманітність

суспільств.

Грамші, коли він пише у тридцяті роки, дуже добре знає, що період після фашизму не буде соціалістичним. Але він вважає, що епоха нового приходу лібералізму надасть прекрасну можливість для здійснення культурної інфільтрації тому, що прибічники соціалізму та марксизму опиняться в сильній моральній позиції. Він передбачає, що в атмосфері „демократичного повороту” повинен виникнути історичний блок під управлінням „робочого класу”, в той час як „традиційні інтелектуали”, поступово маргіналізуючись, закінчать тим, що будуть асимільовані або ліквідовані. (Під „історичним блоком” Грамші має на увазі систему політичних альянсів, що об’єднують надбудову і базис, зведену навколо пролетаріату, але не тотожну йому.)

Якщо мати на увазі суто методологічні аспекти теорії „культурної влади”, то деякі з поглядів Грамші не можна не визнати пророчими. Очевидно, що багато характерних рис сучасних суспільств все ще сприяють накресленій стратегії. Роль інтелектуалів в рамках соціальної структури ніколи ще не була такою визначною, як сьогодні. Демократизація освіти, значення мас-медій, зростання ролі „часу дозвілля”, невтомний пошук „нових талантів”, часте підпадання лідерів думки під вплив модних ідей і кон’юнктури соціологічних опитувань – всі ці фактори, нашаровуючись один на одного, дозволяють інтелігенції здійснювати значний вплив. І все це слід помножити на зростання вразливості громадської думки до метаполітичних послань, які тим більш ефективні, чим менш вони постають у своїй маніпулятивній та сугестивній суті, не викликаючи цієї характерної недовіри, з якою стикаються відверто політичні послання.

Врешті, є інша риса сучасних суспільств, яку не можливо ігнорувати в питаннях про культурну владу. Фактично, західні ліберальні режими по самій своїй природі дуже слабо оснащені, щоб не сказати беззбройні, перед лицем трансформації звичаїв та інфільтрації умів. Ліберальна влада перебуває в полоні своїх власних принципів. У плюралістичній політичній системі конкуренція гарантована всім присутнім ідеологіям і суспільство не може повстати проти однієї з них без того, щоб не виглядати тиранічним. Держава може заборонити зберігання зброї або використання вибухових речовин, але вона не може, не ризикуючи принципами свободи вираження, заборонити розповсюдження книги або показ спектаклю, навіть тоді, коли вони становлять собою зброю, скеровану проти неї. Ліберальне суспільство завжди перебуває під загрозою повільного самогубства. Воно базується на плюралізмі; цей плюралізм може тривати лише в тому випадку, коли він користується плодами широкого консенсусу; суспільство не може покласти край плюралізму, не ставлячи під питання власні основи. Інтелігенція має тут найбільш сприятливі можливості для виконання своєї критичної функції. Але саме ця функція являє собою вразливе місце консенсусу! „Для плюралістичного порядку, – завважував Жан Беклер, – характерне зникання плюралізму. Справді, політичний плюралізм, тобто інституційне визнання легітимності проєктів, які конкурують та розходяться один з одним, зісередини роз’їдається консенсусом. Багатопартійність силою самого механізму конкуренції налаштовує на те, щоб фокусувати увагу на множинності демаркаційних ліній, інститутів та цінностей. Врешті не залишається нічого, в чому члени суспільства однастайні”.

Так ми потрапляємо в зачароване коло. Діяльність інтелектуалів сприяє роз’їданню спільноти, додаючи до внутрішніх вад плюралістичних режимів діяльність підірвних

ідеологій. Крім того, що більше консенсус розсипається і звужується, то більшим стає ідеологічний попит, на який відповідає діяльність інтелектуалів. Відповідно, влада змушена зважати на рушіїв громадської думки і, спокушена маривами моди і талантами інтелігенції, часто сама відкриває дорогу цьому процесу підміни цінностей, жертвою якого, вона врешті і стає. Саме так, під впливом культурної влади відбувається скинення ідеологічної більшості.

*Переклала Софія Цихоляс
Часопис "І", №34, 2004 р.*